

Dr hab. Sławomir Studniarz
Instytut Literaturoznawstwa
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Jumany Mussy *Stawanie się zwierzęciem –
stawanie się post-człowiekiem: O hybrydowości i zmienności postaci w prozie*

Terry Pratchetta

(wersja skrócona)

Rozprawa składa się ze wstępu czyli "Introduction," trzech rozdziałów stanowiących najważniejszą część pracy, dwóch wprowadzających, o charakterze głównie teoretycznym, i jednego badawczego, podsumowania czyli „Conclusion,” zagadkowej krótkiej części zatytułowanej „Afterwards” oraz bibliografii. „Introduction” stanowczo za mało mówi o tym, czego można się spodziewać w pracy. A jeśli chodzi o rozdziały, każdy podzielony jest dalej na podrozdziały i pod-podrozdziały. W ogólnej perspektywie, praktyka dzielenia rozdziałów na mniejsze sekcje jawi się jako szkodliwa dla jasności argumentacji. Z pewnością podział rozdziału pierwszego „Pratchett, bodies, and identity” ("Pratchett, ciała i tożsamość") na podrozdziały jest zbędny, ponieważ znajduje się w nim tylko jedna sekcja. Poza tym nasuwa się pytanie o związek między tytułem całego rozdziału a tytułem jedyne podrozdziału: "Pratchett's shape-shifters and postmodern concepts of subjectivity, identity and monstrosity" ("Zmiennokształtni Pratchetta a postmodernistyczne koncepcje subiektywności, tożsamości i potworności"). Czy nie powinny brzmieć tak samo?

Autorka omawia w tym rozdziale pojęcia kobiecości, potworności, tożsamości, groteski i karnawałowości, różnicy, kłaczka i stawania się, wreszcie postczłowieczeństwa, szeroko powołując się na koncepcje Cixous, Kristevy, Bachtina, Guattariego i Deleuze, z reguły czerpiąc z opracowań, nie z tekstów źródłowych. Chciałoby się jednak częściej w jej wywodach widzieć indywidualny stosunek do myślicieli, których teoretyczne ustalenia tak obszernie prezentuje.

Wysunięte w tym rozdziale twierdzenia, zarówno główne, jak i pomniejsze, rodzą liczne pytania. Pada tu sporo ogólnych, daleko idących sądów, które czytelnik musi przyjąć za pewniki, jako oczywiste, na przykład o postaciach Pratchetta, które "istnieją w karnawałowym świecie". Tezę o karnawałowym świecie Pratchetta trzeba wykazać, a nie zapowiadać bez przytaczania argumentów na jej poparcie. Inną poważną kwestią jest brak jasności co do tego, co autorka rozumie przez "potworne stworzenia" i "potworność", które są raczej traktowane jako pojęcia zrozumiałe same przez się. Brakuje krótkiej roboczej definicji potworności. Można również zastanawiać nad przydatnością przytoczonej obszernie postaci Meduzy dla tej rozprawy.

Dalej czytelnik napotyka w tym rozdziale wiele długich cytatów z Kristevy i Butler, których znaczenie dla interpretacji prozy Pratchetta trudno dostrzec. Pojawia się zamieszanie wokół pojęć „abject body” Kristevy i groteskowego ciała Bachtina, a także wokół freudowskiego pojęcia niesamowitości, „the uncanny”. W przeglądzie koncepcji teoretycznych, które autorka tej rozprawy uznała za niezbędne dla swojej analizy, na stronie 32 czytelnik natrafia na długi i niezbyt przydatny cytat na temat Deleuze, pochodzący z opracowania jego poglądów. Rozrasta się to do całych pięciu stron poświęconych sprawozdaniu z wywodów Deleuze, zaczerpniętym głównie z *Gilles Deleuze: An introduction* autorstwa May. Takie obszerne przytoczenie to przesada, a jego związek z rozprawą niewielki. Można by mnożyć zarzuty wobec zawiłych spekulacji Deleuze, które w istocie są niesprawdzalne. Rozdział ten powinien zostać znacznie okrojony, a jego znaczenie dla analiz prowadzonych w rozdziale trzecim powinno być bardziej uwypuklone.

Rozdział drugi, zatytułowany "Pratchett in context: an overview of folklore and contemporary fantasy shapeshifters", analizuje szeroki zakres literatury, zarówno tradycyjnej, jak i współczesnej, szczególnie zajmującej się przemianami postaci, od mitów i baśni po współczesne powieści *fantasy*. Choć uderzające jest to, że w tym rozdziale nie przedstawiono definicji *fantasy* jako gatunku powieściowego, umiejscowienie i omówienie prozy Pratchetta w tym bogatym kontekście historyczno-literacki należy zdecydowanie do najmocniejszych punktów tej rozprawy. Być może zawiera on też mgliste sformułowanie ogólnego celu rozprawy, zasugerowanego w nawiązaniu do przekazywanych przez tradycję literacką opowieści o przemianach, a mianowicie: "opowieści o metamorfozie jako «sposób konstruowania rzeczywistości społecznej i ontologii», a więc rozumienia człowieka poprzez to, co nie-ludzkie".

Jeśli chodzi o rozdział 3, jego tytuł jest zbyt ogólnikowy. Wskazuje jedynie na ideę przekształceń, nie precyzując celu ich przedstawienia i analizy. Dodatkowo, ponieważ liczy aż 75 stron, wydaje się stanowczo za długi. Wskazane byłoby podzielenie go na dwie części. Kolejną korzyścią płynącą z tego podziału byłaby bardziej symetryczna konstrukcja całej rozprawy, zawierałaby ona wówczas z 2 rozdziały teoretyczno-wprowadzające i 2 rozdziały analityczne.

Autorka stwierdza tu, że poprzez różne formy transformacji i hybrydyczności, Pratchett kwestionuje w swej twórczości pojęcia tożsamości osobistej i społecznej. Autorka nie wyjaśnia jednak relacji między transformacją a hybrydycznością. Czy transformacja i hybrydowość to synonimy? Jeśli nie, to co je różni? Jeśli tak, to po co używać dwóch terminów w odniesieniu do tej samej rzeczy? Pojawiają się też kolejne przykłady przyjmowania przez autorkę za pewnik tego, co pozostaje do udowodnienia. Omawiając przeistaczające się postacie, autorka w rzeczywistości zrównuje hybrydyczność z liminalnością, i traktuje wilkołaki, psy i koty jako stworzenia liminalne, graniczne, a następnie włącza czarownice do tej kategorii. Nie podaje jednak definicji tego ważnego pojęcia liminalności. Nie omawia też jego związku z hybrydowością.

Dużą część rozdziału 3 poświęcona jest dwóm siostrom, Lily i Esme, czyli Granny Weatherwax, ważnym czarownicom w świecie Dysku. Lily posługuje się przybranym imieniem Lilith, imieniem pełnym konotacji, odnoszącym się do mitologicznej Lilith przedstawianej czasami jako kobieta-ptak lub kobieta-wąż, lamia. Autorka jednak pomija te odniesienia. Twierdzi ona, że Lily przedstawia obraz potencjalnego „ja” Esme, ponieważ jest powtórzeniem i kopią, która zarówno zaprzecza Esme jak i ją kształtuje. Rodzi się natychmiast pytanie, w jakim sensie jedna siostra może być "powtórzeniem" drugiej? Czy można w ogóle pojęcie powtórzenia stosować do osób? Ponadto Lilith może być "kopią" tylko dlatego, że wcześniej autorka przyjął dość arbitralne założenie, że Esme, czyli Granny, jest logicznie "pierwsza" lub "oryginalna", co jest sprzeczne z ideą, zarówno Deleuze, jak i Derridy, o kolejności, która ustanawia kopię jako coś, co następuje po oryginale, tak jak drugi raz następuje po pierwszym razie. Lily może być sobowtórem, ale nie kopią czy powtórzeniem. Koncepcja sobowótora pozwala uniknąć logicznych komplikacji związanych z wykorzystaniem idei kopii i powtórzenia w analizie postaci fikcyjnych.

Autorka twierdzi, że poleganie Lily na odbiciach może być postrzegane jako

"forma ogarnięcia wielości", ale nie jest to "wielość" w tym sensie, w jakim obdarza ją Deleuze. Jest to fragmentacja jednolitej jaźni. Lily nie istnieje jako zwielokrotnienie, nie wznosi się ponad dychotomię czy "diadę" Deleuze, „Jeden kontra Wiele”.

Ostatnia część, "Conclusion", podsumowuje trzy wcześniejsze rozdziały. Autorka przytacza tu "główne twierdzenia niniejszej rozprawy", w których zmiennokształtność jest obrazem niezadowolenia i wywrotowości, a jej użycie jest fundamentalne dla *fantasy*, rozumianej jako satyryczny gatunek krytyki społecznej. Ale czytelnik pragnie się dowiedzieć, z czego to niezadowolenie? O podważenie czego tutaj chodzi? A co się dotyczy krytyki społecznej, to jak dalece została ona zbadana w tej rozprawie? Powraca tu również kwestia cielesnej potworności. Ale czy cielesna potworność ma wiele wspólnego z obrazami zmiennokształtności zawartymi w badanej prozie Pratchetta? Czy zostało to podkreślone w przedstawionej analizie?

Na końcu przywoływany zostaje ponownie cały aparat teoretyczny, ale jak pokazał to rozdział trzeci, autorka posługiwała się nim rzadko i wybiórczo. Najważniejsze jest jednak to, że czytelnik nadal nie wie, jak koncepcja "stawania się" Deleuze i Guattariego, nieustanne i wewnętrzne dążenie, ma się do magicznych, często sztucznych, narzuconych przekształceń w Świecie Dysku Pratchetta. I chociaż autorka twierdzi w "Conclusion", że w swojej rozprawie przedstawiła świeżą i oryginalną analizę bogatej, wielowymiarowej twórczości Pratchetta, powinna wyraźniej podkreślić, co jest "oryginalnego" w tej analizie, ponieważ jest ona silnie zakorzeniona w opracowaniach krytycznych prozy Pratchetta, co sprawia, że trudno zauważyć, jaki jest wkład własny autorki w zrozumienie przemian postaci Świata Dysku.

Ponadto w tekście występują liczne usterki redakcyjne, błędy literowe, a także mniej i bardziej rażące błędy gramatyczne i językowe. Wielu z nich można było uniknąć wykorzystując narzędzia sprawdzania pisowni programu Word. Dużo więcej uwagi należało poświęcić przygotowaniu warstwy językowej rozprawy i jej ostatecznej redakcji.

Jednakże mimo różnorodnych błędów, potknięć oraz wymienionych wcześniej zastrzeżeń wobec przywołanych koncepcji teoretycznych Cixous, Kristevy, Deleuze i Guattariego, oceniam rozprawę magister Jumany Mussy pozytywnie. Zdecydowana większość krytycznych uwag dotyczy rozważań teoretycznych zamieszczonych w rozprawie. Autorka powinna częściej zdobywać się na krytyczny dystans wobec opracowań, na które się powołuje. Sama argumentacja w rozdziale badawczym prowadzona jest poprawnie,

mimo że zdarzają się potknięcia i nieścisłości, szczególnie w kluczowych kwestiach tożsamości, przemiany, hybrydowości i liminalności. Tego rodzaju zagadnienia wymagają ogromnej precyzji terminologicznej i żelaznej konsekwencji, a sprawnie prowadzone przez autorkę analizy przeistaczających się postaci w świecie Dysku Terry'ego Pratchetta pozwalają sądzić, że w dalszej pracy badawczej udoskonali ona swój warsztat literaturoznawczy i trafniej będzie dobierać teoretyczne koncepcje do analizowanych utworów.

Do zalet napisanej przez nią pracy należą również obszerna bibliografia, szeroki dobór źródeł z wielu dziedzin i bogaty kontekst literacki, w którym umiejscawia ona twórczość Terry'ego Pratchetta. Rozdział, w którym autorka zestawia postaci i motywy baśniowe z omawianymi bohaterami powieści Pratchetta, stanowi niewątpliwy atut tej rozprawy. Przekonujące są również analizy zawarte w rozdziale badawczym, choć z pewnością niektóre sformułowania oraz zasadność części przywołanych tam koncepcji budzą wątpliwości i wymagają ponownego przemyślenia.

W świetle wymienionych powyżej walorów badawczych rozprawy oraz w nadziei, że zgłoszone w tej recenzji zastrzeżenia i uwagi zostaną uwzględnione i rozpatrzone podczas dalszego procedowania, wnioskuję o dopuszczenie magister Jumany Mussy do dalszego postępowania o nadanie stopnia doktorskiego.

Sławomir Studniarz

Sławomir Studniarz

Olsztyn, 26 lutego 2024

